

Бенвенута й Райнер Марія Рільке

Біографічна новела. Фрагмент

Обіцянкою неможливого сяяли срібні зірки. Вогні різнокольорових свічок у темному зелі ялинкового гілля здавались офірою запереченій правдоподібності. Вата імітувала сніг. Скляні дзвіночки дзвеніли з тією ж ніжною мелодійністю, що в Андерсеновій казці про солов'я й троянду, але важке скло вітрин відокремлювало фантасмагорію химер, і нечутний згук творив ілюзію далекої близькості.

День згасав, не почавшись. У синяві вечірніх вулиць лапатий сніг стелив смуги білих простирал, лягав нечутно на хутра жіночих комірців.

Кінчиками пальців, зтягнених у рукавичку, жінка обережно змахнула з ґоржетки сніг. Вона проходила через місто, подивляючи всі ці чудеса, нагромаджені у вітринах крамниць: ляльки, забавки, торбинки, ґравюри, прикраси. У блакитній прозорості аквамарину було замкнене море. Хінська лакована шкатула ховала в собі всесвіт. З'явився й зник вишитий шовками рожевий фламінґо. Порцелянова філіжанка з блакитним N у золотому овалі лавра заступила бронзовий бюст похмурого Данте. Товпа товпилась біля заллятого світлом входу в кіно. Вузьке віконце. Таблиця з цінами. На брунатних конях мчали жовті в ширококрисих капелюхах ковбої, розмахуючи лассо.

Однак із численних святкових чудес вона для себе прагнула лише одного: книги!.. Це був би подарунок, що його вона зробила б сама собі, подарунок, який прийшов би здалека, але прозгучав би зсередини, як власне звернення до себе. Вона потребувала визволення! Їй бракувало розмови, яка була б мовчанням, дружби, що була б самотою, теплого дотику відсутньої руки в затишку кімнати при світлі лампи, притлумленої сутінками.

Вона бажала книги, втішної, як сновид, і приязної, як добрий і далекий друг. Якоїсь частки в світі, голосу, який мав би силу поглинути всі дотеперішні скорботи, розчинити всю гіркість днів, що надто багаті були на інтимні розчарування, голосу, здібного стати межею для молодости, яка минала, й відкрити двері в нове життя, яке почнеться завтра.

Вона натиснула на двері й переступила поріг маленької книгарні, власника якої вже знала. Теплий спокій і ясна тиша огорнули її. У вузькій і довгій кімнаті під стелею молочно-матова куля розливала рівне світло. Шорстка плетена доріжка простяглася між прилавком і книжковими шафами. З глибини крамниці від конторки, над якою горіла лампа під зеленим абажуром, їй назустріч підвівся господар.

У люб'язній готовості старий чоловік схилив перед нею голову:

— Пані?!..

Вона сказала:

— Я хотіла б книги, яка відрізнялась би від усіх інших! Чудесної книги!..

Сніг, падаючи з рукавів, танув, лишаючи на доріжці темні плями.

Від цього поважного пана, старої людини, книгаря, власника крамниці, вона вимагала, щоб він зробив чудо. Чи може книга стати чудом?

Він підвів голову й поглянув їй у вічі. Мовчки, не говорячи ні слова, він наблизився до однієї з великих лакованих етажерок, витяг тоненький томик у зеленій оправі, поклав перед нею й сказав:

— Ось!..

Жінка поклала торбинку й муфту на стілець, струснула з рукавів і ґоржетки сніг, пальцем розгорнула палітурку й на білій сторінці титулблату прочитала наголовок:

— Райнер Марія Рільке. Історії доброго Бога!

Ні ім'я автора, ні назва книжки не сказали їй нічого. Вона запитала:

— Хто це: Райнер Марія Рільке?

Старий друг узяв книгу, загорнув її в папір і простягнув їй.

— Це поет! — урочисто заявив він. — Справжній поет! Усе інше ви знайдете всередині.

Вона йшла освітленими вулицями святкового міста, білими від снігу; вона несла з собою загорнену в папір книжку й відчувала, як з кожним кроком вона робиться все більше й більше радісною, немов наскрізь пронизана щастям, оновлена й зміцнена від чуда, яке вже сталося наперед, немов перед собою вона несла світло зірки, з якою в цей Святвечір ходять хлопчики від хати до хати.

Цілу ніч, не одриваючись, вона провела за читанням принесеної книги неznаного автора. За читанням?.. Ні, це не було читання; це було не читання, а молитва. Вона вся була поглинена, потрясена, віддана. Вона палала, розчулена й збуджена. І це зробив той, кого вона ще кілька годин перед цим не знала навіть на ймення.

Серед "Історій доброго Бога", вміщених у цій книзі, була історія Мікель-Анджело й історія старого Тимофія, історія хоробливого Евальда і чужинця, який одержав листа, історія про дітей і про смерть, яка не могла примусити вмерти любов, що блакитною квіткою розквітла в саду закоханих, їй здавалося, що всі страждання, які вона знала колись у

минулому, далеко відступили від неї, як зірване подувом вітру з гілки спадає зів'яле листя.

За деякий час, одного вечора, сама в кімнаті, немов десь у пустелі серед якогось безмірного краєвиду, втрачаючи межі простору, гублячи зв'язки часу, в цілковитій одірваності од усього, вона взялася писати. Вона не міркувала. Нічого не зважувала. Ні над чим не замислювалась. Навряд чи вона усвідомлювала, до кого вона пише. В ній не було нічого, окрім безмежної потреби вдячності.

"Дорогий друг! Ваші "Історії доброго Бога" присвячено Елен Кей, і в цій чудесній присвяті Ви кажете, що ця книга належить їй, бо ніхто не здібний полюбити "Історії доброго Бога" більше, як вона. Я ніколи не хотіла бути ніким, як тільки собою. Але цього разу я хотіла б бути Елен Кей, щоб мати право на цю присвяту, бо я вірю, що справді люблю "Історії доброго Бога" більш, ніж хто-небудь у цілому світі".

Минув тиждень. Був зимовий соняшний ранок. Яскраве світло заповнювало кімнату. Разом з усією іншою поштою листоноша приніс також спішного листа. Паризький штемпель. Незнайомий почерк: твердий, легкий і радісний. Конверт запечатаний був овальною печаткою, відбитою в темнозеленому воску. Ймення не надалося розібрати.

Не знати чому, але при погляді на цей лист у неї забилося серце й кров хвилево прилила до обличчя. Вона знемагала, їй бракувало відваги розкрити листа. Спинена мить тяглася. Соняшний час линув у чеканні несподіваного.

Нарешті вона наважилась, розірвала конверт, і з нього випало кілька аркушів паперу, густо списаного стислим почерком. На останній сторінці вона прочитала внизу підписане ім'я. В руках вона тримала відповідь од Рільке.

"Париж. 26 січня 1914. Мій дорогий друг! Дозвольте мені вжити цього урочистого звороту; Ваш лист став для мене другою натурою. Яке щастя, що Ви його написали, і як добре, що Ви відчули трудність для Вас перетворитися в Елен Кей, що понадміру ускладнило б речі. Тим паче, що в відношенні до "Історії доброго Бога", одна й другий, лишилися взаємно незадоволені... Але, може бути, Вам також усе, що я зробив з тих пір, здається неточним або байдужим?!.. Отже, я краще йтиму за ласкавими рядками Вашого листа, зверненого до молодого чоловіка, що ось уже довгі й дивні роки, одного дня віддався доброму Богові"...

Вона читала далі, немов мріючи. "Але, якщо Ви подорожуєте, то чому в своїх мандрах Ви не приїхали сюди, в південну Іспанію?.. О, як би я прийняв Вас!.. Моє серце нагромадило б тріумфальну арку на тріумфальну арку! Ви побачили б, як наша музика текла б без краю, бо свого справжнього призначення вона досягла б у найбільш схованих глибинах моєї істоти, куди досі я ще поринав!..".

Рільке в листі розповідав про себе: "Цю зиму я прожив у маленькому еспанському містечку поблизу Гібралтару. Деякий час я жив у Толедо. Це було щось незрівнянне, немов кожного дня й кожної ночі, що не мали собі подібних, я переступав через межі всього приступного уяві і все ж таки лишався в ній. Усе подібне було на візію, яка відкривається людині, перевищуючи звичайне людське буття; як і це місто, і цей пейзаж, що перевищували всякий звичайний пейзаж, який ми знаємо... І тоді в Ронда (в цьому маленькому містечку на півдні Іспанії) я раптом зрозумів, що зір мій перевантажений: надто пишна велич цього неба, надто різкі контури тіней від хмар, які перебігають по обличчю землі! Я продовжував жити там, немов виснаживши свої очі, мов я повинен був або осліпнути від сприйнятих зорових вражень, або, тому що буття невичерпне, мені треба було почати приймати світ уже не зором, а новим, зовсім іншим почуттям".

Зір був пересичений, око виснажене. Він був уже нездібний сприймати в себе щось здовкола через бачення. Він прагнув іншого.

"Музики, музики, — ось було те, чого я там потребував. Одного дня хтось грав у маленькому готелі. Я не бачив музики, я сидів у сусідній кімнаті, і тоді я відразу відчув, що світ зникає, що він дедалі більше перетворюється в плин, і це було для мене щастя, яке я сприйняв без зусиль, я був сповнений почуттям, цілком розчинений у музиці. Я сказав "так" світові, і моє "так" було таке ж недоторкнено нове, як ступня дитини, що ніколи ще не ходила!..".

Ці слова прозгучали для неї, як спів пісні, якої вона ніколи не чула і яка здавалась їй знаною одвіку. Скидалося, немов не він, а вона сама говорила, звертаючись до себе зсередини себе.

Він прагнув музики, світу, перетвореного в музику. Лист, який він одержав од неї і в якому вона говорила про себе як про піаністку, прийшов для нього, як несподіване здійснення бажання, ніби відгук долі, що готувала йому остаточне розв'язання. Він писав:

"І тепер я живу без музики в глибокій внутрішній журбі! Але ваша музика передо мною, як майбутня весна. Якщо вона не прийде мені назустріч тут або там, я кинусь їй напереріз, як це роблять люди, які їдуть у Сіцилію, коли весна безнадійно забарилась на Півночі".

Ніколи жадна людина не говорила з нею так, але все, що сталося, не була ніяка химера. Це, справді, були аркуші паперу, це, справді, був лист, і вона його тримала в своїх руках, і це зовсім не був звичайний щоденний привіт, коли наприкінці листа вона прочитала: "Не дайте згаснути в мені цьому чудесному вогню!" і "Ваш з усією сердечною приязню Райнер Марія Рільке".

В соняшному сяйві на віконних шибках блищали кристали паморозі. Серце сповнене було безмірного щастя, і чомусь хотілося плакати. Вона підійшла до рояля, відкрила кришку й кінчиками пальців торкнулася клавів...

Чи можна собі уявити чоловіка, який би захопився жінкою, ніколи її не бачивши? Не знаючи її обличчя, він творить щоразу новий її образ, пише до неї божевільні листи, сповнені нестримної пристрасти. Він мріє призначити їй побачення на дворці незнаного міста. Він пересікає Францію й Німеччину, щоб зустрітися з нею.

Уже в першому своєму листі Рільке переступив через усі етапи. Він палить усі бар'єри, руйнує всі перешкоди. Уже в першому листі він у своїх зверненнях до незнаної жінки переходить на "ти". Протягом кількох тижнів він надсилає до неї купу листів. Його шал росте з кожним днем, його любов стає все більш дикою й незагнужданою. Головний лейтмотив його листів: музика! Він прагне музики!..

Нарешті закохані умовляються зустрітись у Берліні, куди, за маршрутом свого турне, вона має приїхати, щоб дати концерт.

Ми не знаємо її ім'я. Згадка про неї випала з усіх біографій Рільке. Для неї у нас немає іншого ймення, окрім того, яке дав їй поет: Бенвенута!..

...Похмурне місто. Темне, низьке, безбарвне сіре небо. Тяжке повітря, насичене вологим холодом. Невизначений день, який тут однаково міг репрезентувати зиму й літо, весну й осінь. Вітер гойдав верхів'я голих дерев. Сходили присмерки.

Як паломник, що простує до святині, як пілігрим на шляхах до Грааля, вона йшла пішки. Вона йшла крізь місто, що простяглось у безмежність. Вона пересікала вулиці, вона переходила через проспекти, проминала пам'ятники, лишала за собою майдани. Йшла вздовж каналів, де чорну воду гнав вітер. Перейшла через ріку і великий парк.

Після того вона знов ішла вулицями, без ліку, між довгими рядами темних будинків. Вона зустрічалась і розминалася з тисячами людей, які повторяли один одного. Її супроводили трамваї, екіпажі проїздили повз неї, перехожі наздоганяли, відставали або обминали її. Вулиці то

порожніли, то наповнялись. Вона йшла й раз-у-раз повторяла те саме: "Марбургштрассе, 4". Вона не могла думати ні про що, як про цю коротку й банальну назву.

І коли нарешті вона прийшла до парадних дверей дому, де лампа над входом освітлювала напис: "Готель Вестен", вона відчула, що знемогла й знесиліла. Вона примушена була схилитись на ручку дверей. Вона тремтіла й ноги їй підкошувались.

Через хвилину вона подзвонила. Голосом, який зривався, вона спитала в покоївки, що одчинила двері:

— Чи пан Рільке вже прибув і чи він замешкав саме тут?

Жінка в білому чепці і смугастому біло-блакитному вбранні відповіла чомно й чітко:

— Так, прошу, на третьому поверсі. Кімната 24.

Вона підіймалася широкими сходами, вкритими килимом, і перед нею odkривалися довгі коридори з безліччю одноманітних дверей. Мовчання огортало дім, і тільки газ свистів у металевих ріжках над сходами. Нарешті вона зійшла вгору і перед нею, відразу проти сходів, з'явилися двері кімнати, добре освітлені, з круглим емальованим щитом і з цифрою "24". Це було тут!

Вона спинилася, сповнена нерішучости, не сміючи зробити останній рух, підвести руку, щоб постукати. Але хтось сховався східцями слідом за нею, і це спонукало її наважитись. Вона постукала.

Тривало мовчання. Билося серце. Нарешті вона почула: "Так?" — слово, сказане тоном запитання, майже з тривогою. Це був голос, що став відтоді їй близьким, любий голос, голос любимої людини, що його вона прагнула почути стільки часу з напруженим чеканням.

Вона увійшла. Немов крізь густий туман, вона побачила перед собою велику кімнату. В кутку біля вікна на письмовому столі горіла невелика робоча лампа під зеленим абажуром, — єдине освітлення в цій кімнаті. Перед нею стояв Райнер Марія. Малий, худорлявий, щуплий, з видовженим несиметричним обличчям. О, ні, він зовсім не був вродливий, але їй здалося, що вона ніколи ще не бачила такого просвітленого людського обличчя, в якому зовсім не було нічого земного.

Він був схвилюваний. Його блакитні очі дивилися на неї.

— Бенвенуто, нарешті оце ти! — сказав він.

І знов цей голос, голос, який примушував забути про все! Хотілось закрити очі й слухати його вічно.

Тримавши один одного за руки, вони сіли на зелену плюшову маленьку софу і гляділи один на одного, сміючись і плачучи.

— Я щойно писав тобі, як ти увійшла! — сказав Рільке. — Я не міг перешкодити собі. Мені здавалося надто неймовірним, щоб ти могла сюди прийти!

І вони мовчали, ніби боячись порушити щасливий сон.

— Я не можу одірватися, щоб не дивитись на тебе. Так, це ти! Це справді ти! Я уявляв собі твоє волосся темнішим, темно-брунатним, але так воно й повинно бути, щоб воно було шатеновим! — сказав він.

І вона думала: "Це не людина! Це поява, чудо, що сходить на нашу злиденну землю". Вона не знала, що саме ця думка, саме це згодом принесе їм невимовні страждання...

Усе було ясно, чисто й свято в цьому мовчанні і в усіх їх розмовах. Вони забули про час. Світ народився лише сьогодні. Вони проходили крізь нього, сповнені подиву, і забуваючи про години, які минали.

Коли вона відходила, Рільке пішов з нею, щоб провести її частину дороги.

"До завтра!" — сказав він, прощаючись, і в цю мить раптом вона згадала про те потрясення, яке відчула, одержавши першого від нього листа з Парижа. В голосі його згучала сьогодні така сама довершена й ясна радість, як і тоді з його листа.

Увесь світ спав, коли вона повернулась додому. Вона пройшла через темний вестибюль і, піднявшись до себе, в своїй кімнаті засвітила світло. Вона підійшла до великого люстра і, стоячи перед ним, роздивлялася в ньому себе. Їй здавалося, що її обличчя змінилося, що воно стало новим, іншим, не таким, яким воно було досі, тепер, після того, як на власні очі вона побачила сьогодні безсмертну душу, втілену в земному створінні.

Наступного дня Бенвенута наказала поставити піаніно в кімнаті Рільке, в цій кімнаті, повній мрій, яку вона назвала "кімнатою Андерсена", а Рільке — "кімнатою Трійці" — "праці, відпочинку й музики". В ній стояли крісла з лакованої вишні, обтягнені блакитним, м'яких пастелевих тонів дамаском. Стіни були в шпалерах з великими квітами. Білі в'язані фіранки на вікнах надавали кімнаті затишного вигляду в стилі Бідермаєр.

Тепер вона могла почати грати для Рільке.

Після дощового ранку прийшло тепле, соняшне післяполудня. Вікно в сад було відкрите, й свіжий пах вогкої землі заповнював кімнату. Дерев перед вікнами починали пускати перші бруньки, і на кущах уже з'явилося перше листя.

Бенвенута наллала воду в маленьку вазу з фіалками і поставила її на стіл, за яким писав Рільке. Він кінчив заклеювати листа і, звівши очі, поклав руку на руку молодій жінки:

— Дякую, дорога! Чи не була б ти ласкава зачекати тільки на одну хвилинку? Я залагоджу спершу свої денні справи і тоді можу цілком бути твій!

Вона присунула крісло й сіла коло вікна, дивлячись, як згасає день. Насвистував дрізд, немов ясна флейта; здавалося, що від його голосу кімната наповнилась ніжним ароматом.

Рільке закрив свій бювар і впорядкував на столі папери.

— Чи пам'ятаєш ти, — сказав він, — як ти одного разу писала з приводу "Майстерзинґерів"? Що для тебе в опері найприємніший момент, коли в залі згасне світло і диригент за пюпітром піднесе вгору свою батуту. Жаден звук не загублено і все ще перед тобою, писала ти. О, Бенвенуто, уяви собі, що того самого можна чекати також і від життя. Ось ти прийшла сюди і тепер гратимеш. Чи можливо це? Чи не змінить твоя музика весь мій внутрішній світ, як про це я часто мріяв? Скажи мені, чи не здається тобі, що я занадто мало скромний?..

Вона підвелася. Вона підійшла до піаніно, сіла й поклала руки на клавіші. Серце її тремтіло. Їй здавалося, що вона прийшла сюди, щоб здійснити священну жертву, літургісати, задля матеріального чину, і музика її прозгучала тут не для людини, а для безсмертного духа, сповненого чекання на цей момент.

Піаніно здригнулося. Повний і теплий звук, немов м'яким світлом, наповнив кімнату. Бенвенута грала Генделя, мелодію просту й ясну.

Тоді арію з Баха. Їй здавалося, що не треба було налякувати Рільке потоком акордів надто могутніх, — і вона почала з зовсім простих мелодій: коротка пісня Шумана, пастораль Скарлатті.

І завжди, між двох речей, у кімнаті згучав спів дрозда, голос весни, що народжується.

Коли піаніно замовкло, було вже темно. Дрізд більше не свистів. Панувала довга мовчазна тиша.

І тоді вона відчула за своєю спиною присутність Рільке, який наближався нечутними кроками. Вона відчула, що руки його торкнулись її волосся і його гаряче, вогке од сліз обличчя торкнулось її щоки.

Вона не сказала ні слова. І вони вийшли в вологий вечір, сповнений тиші садів, і так ішли до самого дому. І вона відчула, що на її життя зійшло благословіння Боже.

І перед тим, як її покинути, Рільке взяв її обличчя в свої руки і поцілував її в чоло.